Mindretal og minoriteter på museum – en museologisk konstruktion

PETER DRAGSBO

Title: National and ethnic minorities in museums

Abstract: *In the discussions of the representation of the numerous “new” ethnic, religious, gender and cultural minorities, the “old” national and ethnic minorities sometimes seem to be a little forgotten. Thus, some of the crucial questions of these minorities in relation to museums are rarely discussed. One of these is the tendency of many minority museums to formalize stereotypes of the minority, a so-to-say self- “folklorization”. At the same time respecting the importance of a minority to master its self-presentation through museums, the museums have a common challenge to include the outside world, being aware that every minority is also a product of historical processes, short and long distance influences, meeting and mixture of cultures, changing identities and shifts in self-symbolization. Also, the minorities must accept that majority museums have a right and duty to tell the history of the minorities, thus cooperating with the minority in reducing the “othering” on both sides, accepting that both sides, freed from any bias, can communicate also the “unpleasant” stories of the other part.*

Keywords: National and ethnic minority, minority museums, self-representation, borderlands, Schleswig, Bohemia, Jewish museums.

I disse år er repræsentationen af forskellige mindretal og minoritetsgrupper blevet et af de væsentligste temaer i den museologiske diskussion. Der har særligt været fokus på repræsentationen af de ”indfødte” eller koloniserede folk, men også på Vestens egne ”nye” mindretal, hvad enten det er tale om efterkrigstidens etniske minoriteter eller de seksuelle, kulturelle eller religiøse minoriteter. Gennem Europas historie har ikke mindst de ”gamle” mindretal

– hvad enten vi taler om nationale mindretal i grænselandene eller jøder og romaer – spillet en central rolle, hvor de på grund af den manglende evne og vilje til at inkludere mindretallene i de nationalstatslige projekter har haft ofte skæbnesvangre følger. Men bortset fra de mange jødiske museer, der er vokset frem i Europa som led i den tyske *Vergangenheitsbewältigung*, har de ”gamle” mindretal i museal sammenhæng spillet en overraskende beskedne rolle.

124 Ganske vist har de skabt eller fået givet et stort antal museer – men de er ofte blevet opbygget som en form for folkløstiske reservater, der har dyrket et fastlåst og stereotypet selvbillede, som regel med fokus på tiden før de store katastrofer i det 20. århundrede.

For at råde bod på denne mangel inviterede Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde, Dresden, i samarbejde med Collegium Bohemicum, Ústí nad Labem/Aussig a.d. Elbe i Tjekkiet, i 2012 til det første europæiske seminar nogensinde om formidling af mindretal og minoriteter på museer før, nu og i fremtiden under titlen *Visualisierte Minderheiten* (Lozoviuk 2008, Lozoviuk 2009, Lozoviuk 2012). Der deltog næsten 100 repræsentanter for eksisterende og planlagte mindretalsmuseer og -udstillinger, og det inspirerede til, at der året efter som led i det fireårige Interreg IVA-projekt *Mindretalsliv/Minderheitenleben* i det dansk-tyske grænseland (se bl.a. Buck et al. 2012) blev inviteret til et lignende seminar om *Mindretallenes selvbillede/Selbstrepräsentation der Minderheiten* på Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot (Dragso 2013). I det følgende vil jeg her, et par år efter seminaret, prøve at redegøre for nogle af temaets centrale problemstillinger og perspektiver.

MINDRETAL SOM HISTORISK KONSTRUKTION

De centrale spørgsmål, der blev rejst på de to seminarer, handlede om, hvor mindretalsmuseerne står i dag mellem det at være "hjemstavsmuseer" for en befolkningsgruppe med primært internt perspektiv og at være moderne kunstmuseer med både interne og eksterne perspektiver. Hvordan kan eller bør mindretalsmuseer eller -udstillinger forholde sig til henholdsvis flertallet, mindretallet selv, den omgivende verden og andre mindretal? I

denne sammenhæng trænger spørgsmålet sig på, om det kun er museumsetisk tilladt for mindretal og minoriteter selv at formidle sig på museer – eller om det også er en legitim opgave for museer, stiftet eller drevet af "flertalsbefolkningen" eller "overrettsnisk" museer? Og sidst, men ikke mindst: Skal mindretalsmuseer kun handle om mindretallene i moderne forstand, skabt af det 19. og 20. århundredes nationalstatsprojekter – eller er det også deres opgave at formidle den berørte befolkningsgruppes sprog, kultur og socioøkonomiske eksistens så langt tilbage i historien, som det kan konstateres relevant?

I denne forbindelse skal vi huske, at begrebet "mindretal" er et relativt moderne begreb i Europa. Det opstod som en følgevirkning af de europæiske nationalstatsprojekter med deres centralstyrede forsøg på harmonisering af sprog og kultur (se bl.a. Köstlin 2012). Det gamle Europa før nationalstaternes tid var også et stærkt opdelt samfund, men befolkningerne var som regel opdelt efter forskellige magt- og jordrettigheder (feudalismen med dens stænder) eller efter religion eller afstamning. Det var mest udpræget på Balkan under Det Osmaniske Rige, hvor der i samme egn kunne være ungarsktalende adel, tyrkisktalende embedsmænd og imamer, serbisk- eller oldslavisk talende kirke- og klosteransatte, græsktalende handelsfolk og romansktalende hyrder og bønder. Med den vestfalske fred efter Trediveårskrigen 1648, hvorved fyrstens ret til at bestemme indbyggernes religion blev stadfæstet, opstod for første gang i Centraleuropa religiøse grupper, der var anset som minoriteter inden for fyrtestaten (f.eks. huguenotterne i Frankrig), mens nationale mindretal først for alvor begyndte at opstå med nationalstaternes dannelse og de nye grænsedragninger i 1800-tallet. Mindretallene blev så at sige nationalismens logiske spejlbillede. Da den etni-

ske nationalstat som princip gik sin sejrsgang i Europa med gennemførelsen af præsident Wilsons idé om ”nationernes selvbestemmelse” i Versailles-traktaten efter Første Verdenskrig, blev det logiske resultat, at en lang række etniske grupper i de nye stater skulle finde en ny rolle som mindretal.

Efter 1918 var begrebet ”nationalt mindretal” på en hel anden måde end før verdenskrigen en fastslået kendsgerning i Europa med deraf følgende krav på rettigheder. Dermed åbnede sig både en potentiel mulighed for befolkningsgrupper og et potentielt problem for nationalstaterne. Den generelle anerkendelse af mindretals rettigheder er dog først kommet ret sent, med FN-konventionen om *Borgerlige og politiske rettigheder* fra 1966 og den europæiske konvention om Beskyttelse af nationale mindretal 1995 (Lehmann 1999:303). Men det man kunne kalde ”nationaliseringen af mindretallene”, var en fortløbende proces. For eksempel var dansk og tysk som de to nationale valgmuligheder i Slesvig stort set færdigudviklet allerede i midten af 1800-tallet (selv om der frem til nutiden har været markante strømninger ind og ud af mindretallene), mens de tysktalende folkegrupper i Böhmen (fra 1918 del af Tjekkoslovakiet) først omkring 1910 begyndte at omtale sig selv som ”Sudetertyskere”. Endnu ved folkeafstemningerne efter Første Verdenskrig var det tydeligt, at ikke alle befolkningsgrupper var parate eller i stand til at definere sig kulturelt, f.eks. de slavisktalende slovenere i Kärnten, der stemte for Østrig, eller de polsktalende masurer i Østpreussen, der stemte for Tyskland (Jebsen 2012).

Men selv de moderne nationalstatsprojekter havde et flertydigt forhold til flertal og mindretal. På den ene side stod de såkaldte ”kulturnationer” – især Tyskland og de skandinaviske stater – hvor den ideelle nation opfattedes som en enhed af stat, sprog, kultur og evt. religion,

nation-into-culture. På den anden side stod de stater, hvor nationen først og fremmest opfattedes som en idé – mest tydeligt i det franske eksempel – også kaldet *state-into-nation-principet* (Stoklund 2003, Dragsbo 2014). Derfor har Tyskland f.eks. hele tiden ”anerkendt” de nationale mindretal som grupper, der enten skulle undertrykkes og fortyskes eller anerkendes – mens sproglig og kulturel egenart i Frankrig til vore dage har været betragtet som en privatsag, f.eks. Alsace/ Elsass eller Bretagne (jfr. Østergaard 1992). Man kan sige, at netop idénationerne dyrker en fortrængning af ”de andre” i en velment universalisme, som i høj grad har været et element i kolonialismen fra Afrika og Amerika til Grønland og Same-land.

En ekstra dimension er her, at den europæiske ”tradition” for nationale mindretal har stillet andre mindretal og minoriteter over for udfordringen med at anerkende sig selv – eller blive anerkendt – som mindretal. Nordfriserne har bl.a. længe været delt i dem, der primært ønsker anerkendelse af sprog og kultur, og dem, der ønsker egentlig status som nationalt mindretal. De blev først i 2004 tilkendt egne rettigheder i delstaten Schleswig-Holsteins forfatning. Som følge heraf har nordfriserne først i de seneste år ytret ønske om at få et eget mindretalsmuseum (Steensen 2012). I Tyskland har Roma-Sinti først i nyeste tid fået status som mindretal, mens jøderne hverken i Tyskland eller Danmark ønsker at have denne status – selv om de mere end nogen anden befolkningsgruppe har været søgt udgrænset i både kultur- og idénationer. På den måde er definitionen og antallet af mindretal en fortløbende proces (Kühl 1999/2000). Samtidig befinder mindretallene i Europa sig efter 1989 i brændpunktet mellem to modsatte tendenser, dels EU-projektets støtte til regionalisering og grænseoverskridende samarbejde, dels nynatio-

126 nalismen, der især er i vækst i Østeuropa, men også præger debatten i mange andre lande.

MINDRETALSMUSEET SOM IDÉ OG UDFORDRING

Museet som idé har gennem det 19. og første halvdel af det 20. århundrede været næsten uløseligt sammenbundet med de nationale projekter. Museet blev et af nationalstaternes mest udbredte og værdiladede symboler på de forestillede fællesskaber (Stoklund 1997:32ff.), og de tre bølger af museumsdannelse fra de nationale i første halvdel af 1800-tallet over de regionale i den anden halvdel frem til de lokale i begyndelsen af 1900-tallet søgte alle "det typiske" i en symbiose mellem nation og hjemstavn, mest tydeligt i f.eks. Tyskland, hvor *Heimat* så at sige blev løsningen på det tyske problem: at kulturnationen Tyskland ikke havde nogen fælles folkekultur (Applegate 1990).

Da mindretalsmuseerne begyndte at opstå i kølvandet på Anden Verdenskrig – både hos de tilbageblevne anerkendte nationale mindretal og hos de fordrevne – blev de så at sige spejlbilleder af flertalsbefolkningens museer. Mindretalsmuseerne har indtil vore dage især skullet styrke disse befolkningsgruppers forestillede fællesskaber ved at fungere som omdrejningspunkter for erindring og identitet. Dette har betydet, at mange museer oprettet af mindretal har haft et meget internt perspektiv, samtidig med at de i høj grad har "harmoniseret" billedet af det pågældende mindretals kultur, sprog og identitet og dermed bidraget til en vis form for selv-stereotypisering eller *self-othering*. I mange museer for mindretal og andre særlige folkegrupper ser man således tit det "klassiske" medlem med sin dertil hørende dragt, boligkultur osv., selv om dette billede meget ofte er konstrueret med brug af udvalgte elementer i en ellers høj grad af regional, fæl-

les flertal-mindretal-kultur. Samtidig har de egentlige mindretalsmuseer som regel også fokus på mindretallet i moderne forstand. For eksempel lader de tyske og danske mindretalsmuseer i grænselandet historien starte enten i årene efter 1864 (danskheden i Sydslesvig som del af den danske modbevægelse) eller efter 1830 (tyskheden som del af det Slesvig-Holstenske nationalprojekt).

Til enhver tid skal vi anerkende, at museer skabt af nationale mindretal og andre særlige folkegrupper har en vigtig rolle som knager for identitet. Men ved siden af rollen som identitetsskabere har mindretals- og minoritetsmuseerne også en vigtig rolle som fortællinger om et Europa, der især før de etniske udrensninger under og efter Anden Verdenskrig i lige høj grad bestod både af relativt monokulturelle og etsprogede områder og af store områder, hvor det flersprogede, flerkulturelle, fleretniske eller fleridentiske var det normale gennem mange hundrede år. Det gjaldt ikke blot de traditionelle kulturblandingsområder, grænselandene, men også indvandringsområder og storbyer. Denne fortælling om et andet Europa før nationalstaternes ensretning er en vigtig opgave i et Europa, som i dag oplever nye former for vandring og kulturblandinger. Som udtrykt af Petr Lozoviuk er mindretalsmuseer også et oplysningsprojekt for alle (Lozoviuk 2012:9ff.).

I dette perspektiv ser jeg i hvert fald to udfordringer for fremtidens mindretals- og folkegruppemuseer: Den ene er at frigøre sig fra at være bundet alene til begrebet "mindretal" i moderne forstand. Her kan de bl.a. lære af de efterhånden mange jødiske museer i Europa, med museerne i Berlin og København som de mere interessante, der beretter historien om folkegruppen så langt tilbage, som kilder og materielle vidnesbyrd kan følges. Netop museerne om de europæiske jøder er efter 1945 snart minoritetens egne identitetsprojekter,

snart museer der ikke mindst fortæller flertallet om en del af deres egen historie med integration, antisemitisme og fordrivelse/udryddelse (Deme 2010, Carl 2013:28ff.).

Det kunne derfor være en opgave også for de danske og tyske mindretalsmuseer i Slesvig at udvide perspektivet til hele den periode, hvor henholdsvis tysk sprog og kultur har været med til at præge Nordslesvig, og dansk sprog og kultur har været til stede i Sydslesvig. Dette har man måske indtil nu undladt i en forståelig angst for at blive mistænkt for at markedsføre *Blut und Boden*-agtige argumentationer for Nord- og Sydslesvig som henholdsvis oprindeligt tysk eller dansk. Men i lyset af en ny forståelse for Slesvig som gammelt kulturblandingsområde frem for stedet, hvor der skal påpeges skarpe kultur- og nationalgrænser, tør og kan vi i dag fortælle historien om næsten tusind år med flere sprog og udefra kommende kulturstrømninger sammen med en nyere tids valg mellem flere identiteter. Vi må kunne fortælle om de lange linjer, befriet for fortidens skygger (jfr. bl.a. Adriansen & Dragsbo 2005, Dragsbo 2008). Et inspirerende eksempel herpå er planerne om et museum for ”vore tyskere” i Tjekkiet (Mouralová & Šicha 2012:151ff., Mouralová & Šicha 2013:38ff.), som nu er ved at blive virkeliggjort, idet der i 2016 er bevilget 50 mio. tjekiske kroner til opbygningen.

En anden opgave for museer for mindretal og folkegrupper bør i forlængelse heraf bestå i at nuancere og variere billedet af gruppen og tillade at vise det brede spektrum af tilhørsforhold, kulturbæring og identiteter, der altid rummes i en folkegruppe. Som direktøren for Dansk Jødisk Museum, Janne Laursen, har understreget, må hun hele tiden bestræbe sig på ikke at lade nogen gruppe inden for gruppen monopolisere billedet af den ”rette jøde”, men netop vise, at der mange slags jøder – også med forskellig grad af jødisk kultur og tradition

(Laursen 2013:13ff.). Dette memento er ikke mindst aktuelt for de danske og tyske mindretal, der som sindelagsmindretal hele tiden har oplevet strømme fra og til flertalsbefolkningen, og i deres sproglige og kulturelle signaler bestandigt i en dynamisk proces udvælger, hvad de vil anvende fra det omgivende flertal eller det nationale hjemland. Også for de tyske og danske mindretal i grænselandet gælder, at sprogene som vigtige identitetsmarkører har fungeret på helt andre præmisser i den før-nationale periode og fortsat har et dynamisk egetliv, der ikke altid svarer til mindretallenes officielle selv billeder.

Et element, som også indgår i diskussionen om fremtidens mindretalsmuseer – ikke mindst de mange museer i Tyskland for de tidligere tyske folkegrupper i Østeuropa – er inddragelsen af verden uden om folkegruppen. Enhver gruppe har jo på godt og ondt været defineret i forhold til det omgivende samfund. I alt for mange folkegruppemuseer har den ensidige fokusering på ”egenarten” skjult, hvor meget flertal-mindretal-fællesgods, der reelt har eksisteret gennem tiden (jfr. Roth 2012). Materielle eller immaterielle kulturelementer, som anvendes af flere eller færre af folkegruppens medlemmer, kan også ofte kun forstås i relation til en større verden. Som eksempler fra det dansk-tyske grænseland kan f.eks. nævnes det danske mindretals bevidste brug af den danske skik ”slå katten af tønden” ved fastelavn eller den svenske ”Lucia”-skik ved juletid over for det tyske mindretals brug af den tyske *Schultüte* ved skolestart. Omvendt bruger også det danske mindretal *Schultüte*, mens det tyske mindretal bruger påskeharen, *Laterne*-gang og den sønderjyske dialekt fælles med de danske nordslesvigere (Buck *et al.* 2012).

Ved siden af disse mere konkrete eksempler på kulturmøde og kulturblanding står også, at mange europæiske mindretals eksistens og

128 historie på forskellige måder skal ses i relation til – eller direkte som resultat af – overordnede udviklingsforløb i den europæiske historie, f.eks. nordfriserne som udtryk for en ekspansion knyttet til en særlig landskabsudnyttelse i tidlig middelalder, de tyske mindretal i Østeuropa som inviterede kolonister, tyskere og jøder overalt i Nordeuropa som led i en gradvis urbaniseringsproces, eller det danske og tyske mindretals talmæssige afhængighed af kriser (f.eks. 1930'erne og efter 1945). Det er også klart, at fortællingen om en lang række mindretal og minoriteter i Europa efter de etniske udrensninger før og efter Anden Verdenskrig nødvendigvis må blive den tilbageværende flertalsbefolknings fortælling om fravær og tab. Det kommende tjekkiske museum om tyskerne i Böhmen bliver således en fortælling om folkegrupper, som stort set er borte, og museet skal derfor i høj grad opbygges i samarbejde med resterne af disse grupper i andre lande (Mouralová & Šicha 2012:151ff.). Det samme gælder jøderne i Tyskland, hvor "fraværet" i det jødiske museum i Berlin direkte indgår som symbolelementer i arkitekturen (se bl.a. Glinvad Nielsen 2002:123ff.). Men overalt i Europa står tomme eller kun dårligt genbrugte byer og landskaber som vidnesbyrd om, hvor meget nationerne har mistet ved de store udrensninger og flugter (Kühl 1997).

MINDRETALSMUSEET OG NUTID OG FREMTID

Umiddelbart burde det være en selvfølge, at opgaven med at fortælle i historisk perspektiv om det "andet" Europa, det flerkulturelle, flersprogede eller fleretniske Europa, skal løftes af både mindretals- og folkegruppemuseerne og af "flertallenes" museer, hvad enten de ligger i grænseegnene eller i nationens centrum. Men ser man ud over verden, er der talrige

eksempler på befolkninger, der f.eks. føler sig som "oprindelige folkeslag", eller som på den ene eller anden måde har været undertrykt og koloniseret, og stiller sig skeptiske eller direkte fjendtlige over for, at deres befolkningsgruppes historie og kultur tages op af flertalsbefolkningens eller herbergsstatens museer. Der er af naturlige grunde en frygt for en fortsættelse af tidligere – måske ikke så fjerne – tiders paternalisering eller eksotisering, men der kan også være tilfælde, hvor et "flertalsmuseums" seriøse fremstilling blot ikke svarer til mindretallet eller minoritetens selvforståelse.

Det er derfor en generel tendens, at mindretal og minoriteter skaber deres egne museer – selv hvor flertallets museer på bedste vis har respekteret og vist mangfoldigheden. Et eksempel er Nord-Troms Museum i Tromsø, som siden grundlæggelsen i 1979 har bestræbt sig på at vise kulturhistorien hos både den norske flertalsbefolkning, den oprindelige befolkning samerne og det nationale mindretal, kvænerne. Alligevel har det samiske politiske forum, Sametinget, iværksat egne museumsprojekter (Nielsen 2008:139ff.). Men flertallenes og mindretallenes historiefortælling kan også gensidigt påvirke hinanden. Et udmærket eksempel på dette er den netop udgivne bog om den tyske interneringslejr fra Anden Verdenskrig, Frøslevlejren, der efter befrielsen i 1945 som Fårhuslejren fik funktion som straffe-lejr for landssvigere og medlemmer af den tyske folkegruppe med en belastende nazistisk fortid (Skov Kristensen 2012). Her vakte den grundige, forskningsbaserede redegørelse for de forbrydelser, som de i 1945–46 internerede egentlig blev dømt for, først uro og debat i det tyske mindretal. Men debatten blev hurtigt aflyst af en intern revision af erindringskulturen, hvor f.eks. mindelunden for de faldne frivillige i krigen 1940–45 blev omdøbt fra *Ehrenhain* til *Gedenkhain*.

Etableringen af de to mindretalsmuseer i Slesvig, henholdsvis Deutsches Museum Nord-schleswig siden 1986–88 og Danevirke Museum som mindretalsmuseum – først med udgangspunkt i Danevirke-volden som nationalt symbol, siden 2011 med udstilling om mindretallets egen historie – skete imidlertid ikke i opposition til fortællingen om mindretallene på flertallets museer, men snarere fordi den i disse indtil da havde været fraværende (Dragso 2012:67ff., Grella 2013:28ff., Rasmussen 2013:32ff.). I forlængelse af det fælles grænseoverskridende dokumentations- og formidlingsprojekt *Mindretalsliv/Minderheitenleben* blev der tværtimod som symbol på det tillidsfulde samarbejde i det dansk-tyske grænseland indgået faste samarbejdsaftaler i 2010 og 2011 mellem det danske flertalsmuseum Museum Sønderjylland og de to mindretalsmuseer nord og syd for den dansk-tyske grænse. Det er et samarbejde mellem flertals- og mindretalsmuseer, der efter sigende indtil nu er enestående i Europa. I naturlig forlængelse heraf vil fortællingen om de to mindretal i perioden fra 1920 til i dag også komme til at indgå med betydelig vægt i de kommende nye udstillinger om grænselandets historie på Sønderborg Slot, som forventes åbnet 2018–19 (Dragso 2012:67ff.).

Afslutningsvis vil jeg således konkludere, at der i fremtiden ikke bør være nogen monopoler på at formidle mindretal og minoriteters historie og kultur. Nøgleordet er her gensidig respekt og ligeværdighed – hvilket ikke er det samme som, at formidlingen ikke må inddrage kritiske vinkler, eller at gruppen som kollektiv skal godkende formidlingernes temaer og synspunkter. Museerne for mindretal og minoriteter skal på en gang opretholde deres naturlige funktion som samlingspunkter og symboler for gruppen og samtidig ”sprænge” gruppens evt. fastlåste eller alment vedtagne

selvbilleder. Dette kan ske ved at fremdrage de længere linjer i det historiske perspektiv, men også ved at disse museer tør nuancere billedet og vise gruppens variation af kultur og identitet i dens fulde bredde og ikke mindst inddrage det eksterne perspektiv og vise gruppen som en del af et større samfund.

LITTERATUR

- Adriansen, Inge & Peter Dragsbo (red.) 2005. *Sønderjysk kulturarv. Sønderjyske museer 2003–04*. Aabenraa: Museumsrådet for Sønderjyllands Amt.
- Applegate, Celia 1990. *A Nation of Provincials. The German Idea of Heimat*. Berkeley, LA & Oxford: University of California Press.
- Buck, Anna, Lena Bonhoff, Ruth Clausen & René Rasmussen 2012. *Auf den Spuren des Minderheitenlebens / På sporet af mindretalslivet*. Sønderborg/Sonderburg: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.
- Carl, Rolf-Peter 2013. ”Wo steht das jüdische Museum – wie geht es weiter? Interview med direktør for Jüdisches Museum Rendsburg.” *Schleswig-Holstein* 1, 28–30.
- Deme, Katalin 2010. ”Jødiske museer, jødiske identiteter og stereotyper. Tilblivelse af jødisk museumsvesen i Bøhmen/Tjekkiet, Ungarn og Slovakiet.” *Nordisk Museologi* 2, 3–24.
- Dragso, Peter (red.) 2008. *Haus und Hof in Schleswig und Nordeuropa*. Heide: Boyens.
- Dragso, Peter 2012. ”Minderheitenleben in Schleswig. Zwei Minderheitenmuseen in neuer Gestalt.” I Peter Lozoviuk (red.). *Visualisierte Minderheiten. Probleme und Möglichkeiten der musealen Präsentation von ethnischen bzw. nationalen Minderheiten*. Dresden: Thelem, 67–78.
- Dragso, Peter (red.) 2013. *Mindretallenes selvbillede. Nationale og etniske mindretal på museum*. Sønderborg: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

- 130 Dragsbo, Peter 2014. *Arkitektur til grænsen. Arkitektur og nation i europæiske grænselands 1850–1940*. Sønderborg: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.
- Glinvad Nielsen, Simon 2002. "Simon Liebeskinds jødiske museum." *Nordisk Museologi* 2, 123–131.
- Grella, Hauke 2013. "Deutsches Museum Nordschleswig – et mindretalsmuseum i skiftende tider." I Peter Dragsbo (red.) 2013. *Mindretallenes selvbillende. Nationale og etniske mindretal på museum*. Sønderborg: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, 28–31.
- Jepsen, Nina 2012. *Vær tro / bleib treu. Agitation ved folkeafstemninger i Europa 1920–21*. Sønderborg: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.
- Köstlin, Konrad 2012. "Die Minderheit als Kategorie der Moderne und das Museum." I Peter Lozoviuk (red.) 2012. *Visualisierte Minderheiten. Probleme und Möglichkeiten der musealen Präsentation von ethnischen bzw. nationalen Minderheiten*. Dresden: Thelem, 13–14.
- Kühl, Jørgen 1997. *Tyskere i øst*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Kühl, Jørgen 1999. *Mindretal ude i Europa*. København: Grænseforeningen. (Grænseforeningens årbog 1999)
- Kühl, Jørgen 2000. *Folk uden grænser*. København: Gyldendal.
- Laursen, Janne 2013. "Dansk Jødisk Museum – minoritetsmuseum eller kulturmuseum?" I Peter Dragsbo (red.) 2013. *Mindretallenes selvbillende. Nationale og etniske mindretal på museum*. Sønderborg: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, 13–19.
- Lehmann, Tyge 1999. "Mindretal, minoritet." I Jørn Lund (red.). *Den store danske encyklopædi* 13. København: Gyldendal, 303.
- Lozoviuk, Peter (red.) 2008. *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftliche Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Lozoviuk, Peter (red.) 2009. *Grenzgebiete als Forschungsfeld. Aspekte der ethnographischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Lozoviuk, Peter (red.) 2012. *Visualisierte Minderheiten. Probleme und Möglichkeiten der musealen Präsentation von ethnischen bzw. nationalen Minderheiten*. Dresden: Thelem.
- Lozoviuk, Petr 2012. "'Minderheitenmuseen' im Fokus der wissenschaftlichen Reflexion." I Peter Lozoviuk (red.) 2012. *Visualisierte Minderheiten. Probleme und Möglichkeiten der musealen Präsentation von ethnischen bzw. nationalen Minderheiten*. Dresden: Thelem, 9–12.
- Mouralová, Blanka & Jan Šicha 2013. "1500 kvadratmeter og 800 års liv. Visioner for et museum om et fraværende mindretal." I Peter Dragsbo (red.) 2013. *Mindretallenes selvbillende. Nationale og etniske mindretal på museum*. Sønderborg: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, 38–48.
- Mouralová, Blanka & Jan Šicha 2012. "Das Museum einer nahezu abwesenden Minderheit." I Peter Lozoviuk (red.) 2012. *Visualisierte Minderheiten. Probleme und Möglichkeiten der musealen Präsentation von ethnischen bzw. nationalen Minderheiten*. Dresden: Thelem, 151–166.
- Nielsen, Gørill 2008. "Det problematiske mangefold." *Nordisk Museologi* 1–2, 139–156.
- Rasmussen, René 2013. "Dansk i Sydslesvig 1864–2011 – en udstilling på Danevirke Museum." I Peter Dragsbo (red.) 2013. *Mindretallenes selvbillende. Nationale og etniske mindretal på museum*. Sønderborg: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, 32–37.
- Roth, Klaus 2012. "Ausgestellte Differenz. Von der Macht der Stereotypen auch im Museum." I Peter Lozoviuk (red.) 2012. *Visualisierte Minderheiten. Probleme und Möglichkeiten der musealen Präsentation von ethnischen bzw. nationalen Minderheiten*. Dresden: Thelem, 25–34.

- Skov Kristensen, Henrik 2012. *Straffelejren – Fårhus, landssvigerne og retsopgøret*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Steensen, Thomas 2012. "Zur Visualisierung der nordfriesischen Volksgruppe in Museen." I Peter Lozoviuk (red.) 2012. *Visualisierte Minderheiten. Probleme und Möglichkeiten der musealen Präsentation von ethnischen bzw. nationalen Minderheiten*. Dresden: Thelem, 51–66.
- Stoklund, Bjarne 1997. "Etnologien, folkemuseerne og kampen om de nationale symboler." *Folk og kultur*, 32–51.
- Stoklund, Bjarne 2003. "Kulturens nationalisering – et kapitel i Europas kulturhistorie." I Bjarne Stoklund (red.). *Kulturens nationalisering*. København: Museum Tusculanum, 7–16.
- Østergaard, Uffe 1992. *Europas ansigter. Nationale stater og politiske kulturer i en ny, gammel verden*. København: Rosinante.
- Peter Dragsbo, tidligere inspektør ved Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot 2009–13 leder af Interreg IVa-projekt "Mindretalsliv/Minderheitenleben" peter@dragsbo.dk
- Gyden 2
DK-5900 Rudkøbing, Danmark